„RUSZIN VOLTAM, VAGYOK, LESZEK...”

NÉPISMERETI OLVASÓKÖNYV

Szerkesztette
Fedinec Csilla és Csernicskó István

Charta XXI Egyesület • Gondolat Kiadó
Budapest, 2019

A kiadvány megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Lektorálta

BÁRÁNY ERZSÉBET
(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász;
Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza)

SUSLIK ÁDÁM
(Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron)

Technikai munkatársak
DEMETER ANDREA • TÓTH-OROSZ ENIKŐ

Ez a mű a felsőoktatásban használatos tankönyv

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Charta XXI Egyesület, 2019
© Szerzők, 2019

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel a két kiadó vezetője
Szöveggondozó Gál Mihály
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 792 8

A nemzeti ébredés kezdetei Kárpátalján

AVGUSZTIN VOLOSIN[1]

A kárpátaljai ruszinok története az első évezred utolsó éveire nyúlik vissza, amikor a jelenlegi Kárpátalja területén „Marchia Ruthenorum" (Ruszin Ország) volt, amelyet a Laborc fejedelem[2] idején ide érkező magyarok számoltak fel. Azóta a mi népünk politikailag szervezetlenül, a Kárpátokon túl élő testvérektől elszakítva élt.

A ruszin emberek kulturális eredményeit az Árpád-ház idején is sokáig használták, de a még megmaradt eredmények a XIII. században bekövetkezett tatárjárás során elpusztultak.

Korjatovics fejedelem[3] bejövetele (a XIV. században), valamint az általa és a felesége által alapított kolostorok révén újraéledt a régi vallási és gazdasági kultúra, melynek továbbfejlődését megakadályozta a török betörés, a magyarok török seregekkel folytatott harca. Ugyanis a törökök elfoglalták Magyarországot, illetve a magyarok által lakta vidékeket, következésképpen a törökökkel szembeni magyar védelmet a nem magyarok által lakott határvidékeken kellett folytatni. Nem kisebb károkat okoztak a vallási viharok, melyek a protestantizmus terjedésének idején következtek be.

[1] Az írás eredetileg ruszin nyelven íródott, nyomtatásban először cseh nyelven jelent meg Pozsonyban 1936-ban. Cseh nyelvre fordította: F. G. (az álnév nem került megfejtésre). Modern ukrán nyelvű fordítása Pavlo Csucska, az Ungvári Nemzeti Egyetem professzora tolmácsolásában jelent meg. Az itt olvasható magyar fordítást Gazdag Vilmos készítette kötetünk számára. Avgusztin Volosin (1874–1945) kárpátaljai görög katolikus pap, pedagógiai szakíró, ruszin iskolai tankönyvek szerzője. Politikusként a Keresztény Néppárt alapítója és elnöke, prágai parlamenti képviselő, 1938 októbere és 1939 márciusa közt a Cseh-Szlovák Köztársaság kárpátaljai autonóm területének (Kárpáti-Ukrajna) miniszterelnöke. A kárpátaljai ruszin identitás elismerése mellett az ukrán (politikai) irányvonal híve volt.

[2] Laborc fejedelem (9. század vége) – legendás (vagy egyes feltételezések szerint legendai) szláv fejedelem, az ungvári vár hadvezére. Szembeszállt a magyar hódítókkal, s a Svirzha folyónál vesztette életét, amit azóta Laborc folyónak neveznek.

[3] Korjatovics Fegyir (Tódor) (?–1417) – munkácsi fejedelem, Podóliából került a vidékre.

Bár a mi népünk soha nem lépett ki a katolikus egyházból, s a saját igazhitűségére úgy tekintett, mint ahogyan azt Aranyszájú Szent János, Cirill és Metód hirdette, viszont a 16. és 17. század vallási viharaiban a ruszin papok nagymértékben érezték a katolikus egyházzal való hivatalos kapcsolat hiányának következményeit, s ez vezette őseinket 1646-ban az ungvári unió megkötéséig.

Ettől az időszaktól kezdetét veszi népünk kulturális felemelkedése. A papság Nagyszombat, Eger és Bécs egyetemein szerzett képesítést, s ez hasznára volt a népnek is: megkezdődött a nyugati kultúrához való közeledés.

Mindez szép eredményeket hozott. Többek között a XVIII. században, Mária Terézia királynő, uralkodása idején, a Munkácsi Püspökségnek ajándékozta Bacsinszky András[4] egykori ungvári rezidenciáját (az egykori jezsuita kolostort), a teológusok számára pedig Ungvár várát. 1770–1780 között Munkácsról Ungvárra költözött az ordináriusi hivatal és a teológiai szeminárium, itt hozták létre a káptalant, és 1794-ben itt kerül megalapításra a tanítói szeminárium is.

Bár az iskola a XVIII. században csak a latin kultúrát hozta el, de azzal, hogy a Kárpátaljai Oroszország csatlakozott a nyugathoz, a műveltség hordozójává vált, nem csak a Kárpáti tartományokban, hanem a messzi Oroszországban is, mely a Kárpátaljától több olyan tudós embert is kapott, mint például a Pétervári Egyetem első rektorát Balugyanszkijt,[5] a történész Orlayt[6] és másokat.

Bulgária tőlünk kapta az irodalmi bolgár nyelv megteremtésének kezdeményezőjét, Huca-Venelint.[7]

Amikor pedig nyugaton ébredésnek indult a nemzeti tudatosság, a kultúra emelkedésével őseink aggódni kezdtek a nemzeti nyelvük miatt. Az írásbeliség első gyümölcsei az egyház érdekeit szolgálták, nyelvi szempontból pedig az egyházi szláv nyelv befolyása alatt álltak.

[4] Bacsinszky András (1732–1809) – 1772 és 1809 között Munkács püspöke, neves közéleti személyiség.

[5] Balugyanszkij Mihajlo (1769–1847) – kárpátaljai származású közgazdász és jogász. 1803-ban kapott meghívást Oroszországba, ahol részt vett az *Orosz Birodalom törvényeinek összefoglalása* című kiadvány készítésében. 1819–1821 között a Pétervári Egyetem első rektora volt.

[6] Orlai Iván (1770–1829) – kárpátaljai származású történész, orvos, az Orosz Birodalom területén futott be nagy karriert.

[7] Huca-Venelin Jurij (1802–1839) – kárpátaljai családból származott. Ukrán és orosz történész, szlavista-filológus. 1823-tól Oroszországban élt, ahol elsősorban a bolgár történelmet és nyelvet tanulmányozta.

Viszont már ebben az irodalomban is megmutatkozik a népnyelv iránti érdeklődés, amit Lucskay[8] 1830. évi nyelvtana is bizonyít.

Az orosz sereg magyar forradalmárokkal szembeni 1849. évi győzelme megerősítette a kárpátaljai ruszinokban az orosz irodalmi nyelv elfogadásával kapcsolatos vágyat. Viszont e nyelv használata olyannyira távol állt a népnyelvtől, hogy hamarosan igazolódtak a nehézségei, s már a hetvenes években találkozhatunk azokkal a próbálkozásokkal, melyek az irodalmi nyelv megkönnyítését a népnyelvi elemek nagyszámú befogadásában látták. Ezt a vágyat jelentős mértékben támogatták a galíciai kulturális intézmények kiadványai, ahol a XIX. század második felében igencsak megerősödött az ukrán nemzeti szellemiség. E népies irányzat erős ellenfele volt az oroszországi támogatás reménye, melyről úgy gondolták, hogy minden szláv népet felszabadít majd. Viszont, amikor Oroszország segített az ortodox szerbeknek és románoknak az egyházi autonómia elérésében, de a görög katolikus ruszinokat, annak ellenére, hogy ők sokkal közelebbi rokonságban állnak az oroszokkal, segítség nélkül hagyta, s így a Ruszin kerület politikai autonómiájának realizációja helyett, melyért az 1848-1870-es években népünk vezetője Dobrjanszkij Adolf[9] küzdött, még az egyházi autonómia is jelentős mértékben sérült. Ekkor a ruszofil irányzat támogatottságában komoly visszaesés következett be, s ezzel párhuzamosan igencsak megerősödött a nemzeti irányzat. Már ekkor megkezdődött a két – a jeristák és a jertelenek (nem használták a Ъ (jer) betűt), vagyis a népi és a ruszofil – irányzat harca, de az 1870-es évek után mindenféle nemzeti mozgalmat elfojtott a magyar és a Habsburg egyetértés, mely helyreállította Magyarország alkotmányát, s azt a magyar nemesek kezébe adta. A hatalom hamarosan elűzte a kárpátaljai központokból azokat a ruszin professzorokat és hivatalnokokat, akik írói vagy politikai tevékenységet is folytattak, s ezzel kezdetét vette a kemény magyarosítás időszaka, melyet az is erősített, hogy a ruszofilizmus eltávolította az értelmiséget a néptől, s így a ruszin értelmiség gyorsan elmagyarosodott.

[8] Lucskay Mihály (1789–1843) – görög katolikus pap, ismert történész és nyelvész. Latin nyelven írta meg a *Kárpáti ruszinok történetét* (6 kötet) és a *Szláv-orosz grammatikát* (1830).

[9] Dobrjanszkij Adolf (1817–1901) – ügyvéd, a kárpátaljai politikai élet kiemelkedő személyisége. Az 1848–1849 évi magyar forradalmat elnyomó orosz hadsereg osztrák biztosa. A Ruszin körzet ungvári kormányzója (1849–1860), a magyar országgyűlés nagykövete. A Nagy Szent Bazil Társaság vezetője. Oroszország felé orientálódott.

Ebből a hanyatlásból népünk fokozatosan csak a kilencvenes évek során ébred fel. Ez arra az időszakra esik, amikor a magasan képzett, jó diplomáciai érzékkel megáldott, s a népe iránt maximálisan elkötelezett Julij Fircak[10] lesz a munkácsi görög katolikus püspök. Csendben, mindenféle visszhang nélkül, mert máshogyan nem is lehetett, a nép szolgálatára tanította a fiatal papságot. Omeljan Stefán (a Munkácsi Kereskedelmi Akadémia mostani rektorának édesapja, a fiatal népi tanítóság szervezője) jóvoltából Skotarske (Kisszolyva) településen a kilencvenes évek elején így jött létre az első olvasóterem, illetve az első hitelintézet Alsóbisztra településen Viktor Tegza atya révén (Vaszil Tegzának, a Bustyaházi Erdészhivatal igazgatójának édesapja).

Mivel népünk nagyon nehéz anyagi körülmények között élt, Julij Fircak megpróbálta a hatalom figyelmét ráirányítani a támogatások szükségességére. Ezt neki 1896-ban sikerült elérnie, amikor Magyarország az ezeréves jubileumát ünnepelte. Fircak püspök meghívta magához Darányi Ignácot, a jólelkű földművelésügyi minisztert, s más minisztereket, akikkel együtt elment a munkácsi ezeréves emlékmű (a vár alatti sas) avatására. Fircák püspök elvitte a minisztereket a hegyvidékre is, ahol megmutatta nekik, hogy falvaink lakossága milyen szörnyű körülmények között él. Így vált a magyar hatalom egyik programpontjává népünk szociális megsegítésének akciója. Annak érdekében, hogy a politika se hátráltassa az akciót, Fircak püspök a kárpátaljai küldötteket tanácskozásra hívta, s annak ellenére, hogy ezek mindegyike magyar nemzetiségű volt, maximálisan egyetértettek abban, hogy szükség van a hegyvidék támogatására.

Darányi miniszter úr[11] az akció lefolytatását a Földművelésügyi Minisztérium egyik igen aktív és intelligens tisztviselőjére bízta, Edward Egánra,[12] akinek a nagyapja még angol volt. Egán tevékenységének köszönhetően hamarosan szövetkezetek szerveződtek, melyek kimentették parasztjainkat az uzsorások kezéből, szövetkezeti üzleteket hoztak létre, melyek segítségével az árak szabályozottá váltak, s több háziipari szövetkezet is létrejött, melyek a munkát tudtak biztosítani a munkanélküliek számára.

Mindez hatással volt az emberek lelki felemelkedésére is. Ugyanis ezek mellett Fircak püspök az iskolai vagy népi olvasást sem hagy-

[10] Firczák Gyula (1836–1912) – munkácsi megyéspüspök, főrendiházi tag.

[11] Darányi Ignác (1849–1927) – jogász, agrárpolitikus, nagybirtokos, 1895–1903-ban és 1906–1910-ben földművelésügyi miniszter.

[12] Egán Ede (1851–1901) mezőgazdasági szakember, a ruszin vidék fejlesztését célul tűző hegyvidéki akció vezetője.

ta figyelmen kívül. Az őt körülvevő fiatal papok megújították a Nagy Bazil Társaságot, mely 1875 óta semmilyen tevékenységet nem fejtett ki. Már az első gyűlésen, Jevgenyij Fencik[13] javaslatára elfogadták a nép számára is érthető, népnyelvi folyóiratok és könyvek kiadására vonatkozó határozatot. A megújított Nagy Bazil Társaság 1897-ben kiadta Vrabely Mihajlo[14] Ábécéskönyvét, s ugyanezen évtől kezdődően jelent meg a Tudomány (Nauka) folyóirat is, mely a fordulatot követően a Szvoboda (Szabadság) nevet kapta. A Nauka már az első lapszámában meghirdette, hogy népi sajtótermék kíván lenni, amely az egyszerű emberekhez, egyszerű nyelven szeretne szólni. A folyóirat első szerkesztője Julij Csucska[15] volt, a második Vaszily Hadzsega[16] (ma prelátus-főpap), s a harmadik, 1902-től – jelen írás szerzője.

Julij Fircak püspök javasolta nekem egy, a népi iskolák számára készített kis nyelvtan és egy olvasókönyv megírását. Ily módon látott napvilágot 1898-ban az én kis Módszertani nyelvtanom, illetve két évre rá az Olvasókönyv a fiatal ruszinok számára című kiadványom.

Az első kiadványban az egykori etimológiai helyesírást követtük, amely az egyházi szláv befolyása alatt alakult, de nyelvezete és helyesírása jelentősen közeledett a népi nyelvhez.

A magújított Nagy Bazil Társaság Julij Fircak püspök segítségével megvásárolt egy munkácsi nyomdát is. 1899 első napjaiban ez Ungvárra lett átszállítva, s a várban került elhelyezésre (a teológiai szeminárium épületének udvarán).

A felsoroltakból látható, hogy a kárpátaljai ruszinok nemzeti ébredése a XIX. század utolsó éveire, Julij Fircak püspökségének idejére esik. A megújulás egyik legkiemelkedőbb személyiségei Gebé Péter (1924–1931 között püspök), Roskovics Emanuel, gimnáziumi profeszszor (1898-ban hunyt el), Kaminsky Viktor, a Görög Katholikus Szemle című folyóirat szerkesztője, amely a magyar nyelvűsége mellett is megőrizte népünk iránti érdeklődését, Szilvay Iván költő (1904-ben

[13] Fenczik Jenő (1844–1903) – kárpátaljai író, publicista, az orosz irányvonal képviselője.

[14] Vrábely Mihail (1866–1923) – Eperjes környéki pedagógus, újságíró, folklorista. Több mint egy évtizedet a Vajdaságban töltött el.

[15] Csucska Julij — az Ungvári Teológiai Szeminárium rektorhelyettese, a hetente megjelenő *Tudomány* (Nauka) lap első szerkesztője (1897-től). A népnyelv felé orientálódott.

[16] Hadzsega Bazil (1864–1938) – görög katolikus pap, történész, filozófus, a ruszin irányzat képviselője.

hunyt el) és mások voltak. Jelen írás szerzője 1902-ben vette át a Nauka szerkesztői, illetve a Nagy Bazil társaság titkári tisztségét.

Amikor megszülettek tevékenységünk első eredményei, főleg, amikor növekedni kezdtek a szövetkezeti csoportok számai, az általuk fenyegetett uzsorások mindent megtettek annak érdekében, hogy megállítsák a megkezdett akciókat. A magyar folyóiratokban, melyek elsősorban a zsidó nemzetiségűek kezében voltak, támadó jellegű írások láttak napvilágot Julij Fircak, az ungvári papság és a professzorok ellen (Budapesti Hírlap – Ungvári professzorok), minél tovább annál inkább a pánszlávizmussal, irredentizmussal és más bűnökkel vádoltak meg minket.

Ennek az agitációnak tudható be Edward Egán 1901-ben bekövetkezett hírhedt és titokzatos halála, aki a Daróc[17] település melletti dombnál elkövetett lövöldözés áldozata lett. Azt beszélték, hogy ez csak baleset volt (Egán, így mondták, megcsúszott, elesett, s így lőtte meg magát), de az is könnyen megtörténhetett, hogy valaki az ellenség táborából lőtte le. Ezt azért is lehet gondolni, mert Egán bátran kiállt az uzsorások és a kocsmárosok ellen, és erőteljesen védelmezett minket a magyar-zsidó sajtó rágalmazásaitól. A magyar publicista Bartha Miklós[18] Kazárföldön című könyvében Egan barátja nagyon élénken írja le a hegyvidéki benyomásait, az uzsorások önkényességét és a parasztok szörnyű bánatát. Egán halála után az egész szociális akció összeomlott, s már nem merték ruszin akciónak nevezni, hanem hegyvidéki néven (hegyvidéki kirendeltség) emlegették.

A magyar folyóiratok terrorja által a kulturális tevékenység ugyancsak megváltozott. A rágalmazás eredménye az inkvizíció volt, amelyet a Belügyminisztérium a Nagy Bazil Társaság ellen 1899-ben végzett el. Így a társaság 1900-ban az Unió nevű részvénytársasággá alakult át, s kereskedelmi vállalatként már nem tartozott a közigazgatási szervek ellenőrzése alá. Ezután igen élénk tevékenységet folytatott, annak ellenére is, hogy az ott dolgozók csak ingyen, az eszméktől motiválva tevékenykedtek. A társaság tankönyveket, könyveket, a Nauka és a Görög Katholikus Szemle című folyóiratokat, brosúrákat és más kiadványokat is közreadott.

Az a felvilágosult helyzet, amelyben népünk a világháború idején volt, hogy megszervezte a falvakban a saját népi tanácsait, s ily mó-

[17] Ma Ungvárhoz tartozó egykori település.

[18] Bartha Miklós (1848–1905) – magyar író, politikus. A 20. század elején írta Kárpátaljáról az esszékből álló, *A kazárföldön* című könyvét.

don kinyilvánította a népi önrendelkezéshez való jogát, annak a hatalmas kulturális és szociális felvilágosító tevékenységnek az eredménye, amely a 1890–1900-as évek között bontakozott ki.

A Központi Ruszin Néptanács[19] első gyűlését az Unió Társaság közreműködésével hívták össze, illetve a néptanács szervezői első konzultációinak is a társaság helyiségei adtak otthont.

[19] A Központi Ruszin Néptanács 1919 márciusában Ungváron alakult meg az Ó-Ljubovna-Prágai, Ungvári, Szolyvai, Szigeti és Huszti néptanácsok összevonásával. Ez a tanács szavazta meg helyben Kárpátaljának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozását.